304-027.511
316.733-027.511
стручен труд

ИНТЕРКУЛТУРНА КОМУНИКАЦИЈА: ПРЕВОДОТ КАКО СРЕДБА НА НАЦИОНАЛНИТЕ ИДЕНТИТЕТИ

д-р Алиција Пстига

Универзитет во Гдањск, Полска
Институт за источнословенска филологија

клучни зборови: национален идентитет, превод, културни и јазични бариери, поликултурност, меѓукултурна компетенција
key words: national identity, translation, cultural and language barriers, multiculturalism, intercultural competence

Мојот реферат „За перспективноста на полско-македонскиот интеркултурен дијалог“, прочитан во 2008 година на симпозиумот во Охрид, завршуваше со констатацијата дека без оглед на општите словенски корени, различното животно искуство, проблеми и ставови доведуваат до фактот дека животот во други јазични и културни заедници подразбира и поинакво сфаќање на светот. Во современа Европа, каде преовладуваат интеграциските процеси, како најголеми вредности, меѓу другото, треба да се сочуваат отвореноста и културното разнообразие во рамките на повеќеаспектниот интеркултурен дијалог, како и заемното збогатување на културите, почитувањето и толеранцијата, зашто, и покрај постојното контактирање, секој народ и секој јазик си ја чува својата специфичност. Отвореноста на Словените треба да придонесе за подобрувањето на интеркултурната комуникација и заемно запознавање во своевидната средба на различните идентитети.

Интуитивно може да се реши дека идентитетот не се бара, туку тој постои. Според тезата на З. Бауман, ние го осознаваме својот веќе предопределен идентитет, а грижата за самосвеста е поврзана со потребите од социјалното одобрување (Bauman, 2004: 29-32). Така самосвеста станува антагонистички поим, зашто прашањето за неа во себе веќе содржи противречност. Како што одбележува В. Калага во зборникот *Dylematy wielokulturowości,* идентитетот во земјите на Средноисточна Европа, по 80-те години, од една страна претставува осознавање на постоечките специфичности во културите, а од друга, осознавање на сопствената индивидуалност и на неопходноста на нејзина интеграција со западната култура (Kalaga, 2004: 5). Интересот кон проблематиката на националниот идентитет во современиот свет се појавува во врска со процесите на европската интеграција и глобализацијата. Во светлината на општествено-политичките и идеолошките трансформации, со

оглед на отвореноста и поликултурноста на современиот свет, тезата доведува до неопходноста за преразгледување на идентитетот[1]. Т. Мичка тврди: „Динамизмот на светот покажува дека идентитетот останува предизвик за современоста и дека идентитетот ја губи поранешната определеност. Во дијалогот за темата за современиот идентитет преовладува дилема помеѓу стремежот кон негово ограничување со строги граници и прифаќање на неговата екстремна отвореност; помеѓу стремежот кон неговата релативна стабилизација и зголемувањето на неговиот динамизам; како и помеѓу обидите за интегрирање на мноштво елементи и функции во неговите граници и тотална дезорганизација на неговите компоненти. Без сомневање, позицијава ја одразува современата состојба на научното и општественото сфаќање за идентитетот, која веќе можеме да ја именуваме како постмодернистички[2] или глобализациски идентитет, меѓутоа, состојбата го упростува изгледот на современиот динамичен идентитет“ (Miczka, 2006: 160). Македонците и Полјаците, како и останатите Словени, сфаќајќи ја својата припадност кон европскиот културен контекст, не зборуваат за европската самосвест (Furdal, 2008: 320), осознавање на кое може да се појави при контактирање со поинакви цивилизациски кругови. Поочигледни за нив се националната самосвест, комуникативна заедница што се темелат врз јазикот и симболичната култура. Како што истакнуваат јазичарите, во симболичките сфери – во јазикот – се содржи општ систе на поими за целиот социум (види: Gajda, 2002: 101; Furdal, 2008: 321). Токму јазикот придонесува за општост на мислењето, создава модели, влијае врз однесувањето на членовите од јазичниот колектив и ја формира нивната слика за светот, која најјасно се изразува во лексико-семантичките и морфолошки системи. Јазикот како систем од знаци и значења (напоредно со културата, историската свест, континуитетот, традицијата, обичаите, религијата) е еден од показателите на националната самосвест. Со помошта на јазикот се предава информацијата за културата и националниот идентитет. Така, прашањето за националниот идентитет на Словените станува прашање за единството и културната разлика на словенскиот свет, за посебната заемна поврзаност која се предопределува од особините на восприемање (глобални, локални или глокални) и од културните принципи на категоризацијата на појавите од стварноста. Словенскиот јазичен свет, каде доминираат културно-јазични национални заедници по периодот на изнудената вон национална интеграција не се претставува како единствен, тој е поделен (Gajda, 2002: 104). Во историјата на словенските јазици, меѓу другото и на јужнословенските, тоа е епохата на новите јазици, идентични со поимот народ (Oczkowa, 2010: 24-27). Националната самосвест како своевидно ментално *locum* (Kunce, 2004: 95) решава дека националната меморија и искуство се стандарди за класифицира-

[1] Процесот се одразува во јазичните промени. Благодарејќи им на меѓујазичните контакти, во системот на поими влегуваат знаци од други јазици (заемки), кои по процесот на морфонолошката адаптација го заземаат своето место во лексико-семантичкиот систем на јазикот што ги позајмува.

[2] Идентитетот поседува свои традионални (историски, географски, политички, идеолошки и др.) центри, што наредува за исклучување од сферата личности и вклучување други форми што мислат, работат. Постмодернистичкиот идентитет има збирна природа, партикуларизмот не се смета за принцип, којшто ги предодредува стилот на животот, јазикот, задолжителен центар, туку за инструмент, којшто дозволува да се ослободи од ограничувањата (Miczka, 2006: 179).

ње сличности и разлики на народите (според принципот за осознавање сличности или разлики), кое, од својата страна, станува критериум за долготрајно постоење на културата(ите). Така, јазикот врши главна улога како во процесот на формирање на идентитетот на своите носители, така и во пренесувањето на информациите за културата и самосвеста.

Во современиот свет, каде времето и просторот веќе не се никакви пречки, продолжува да постои виртуелна стварност со своите јазични и културни граници од диференцирачки категории (јазикот, симболите, вредносниот систем, ритуалите), кои ги создаваат и чуваат границите на другост. Ова предизвикува тешкотии во сферата на интерпретација на текстовите и заемното разбирање. Обраќајќи се кон вториот дел од насловот на рефератот – преводот[3] и проблемот на контактирање (средби) на различните менталитети (национални идентитети), би сакала да го подвлечам фактот дека рецепцијата на повеќето информации, искажувања е овозможена благодарејќи му на преводот, чиј рецепиент, тие информации и искажувања, ги прима преку сопственото искуство. Преводот што содржи културно маркирани јазични единици, кои, како по правило, ја засилуваат емотивноста на искажувањето и во адресатот на оригиналот побудуваат соодведни асоциации, предизвикува посебни тешкотии, бара посебно внимание и знаења од страната на адресатот.

Значи, преводот претставува особена форма на употребата на јазикот, текстовна операција која од еден поврзан (кохерентен) текст, создава друг кохерентен текст. Кохерентното репродуцирање на текстот е резултат на заедничкото дејствување и влијание на знаењата за јазикот, текстот и светот на адресатот. Преводот, според Ф. Пепке (Paepcke, 2009), претставува „преод од текст кон текст“, чија основа е поимот „преод“ кој пак овозможува преведување не само на одделни зборови, туку и на текстот и мислите во текстот. Текстот како повеќекомпонентна јазична структура не може да биде готова композиција на значења или множество не одделни елементи, туку е мрежа на нивните комплицирани корелации, зашто во текстот сè е поврзано. Во неговите предели одделни јазични единици се само дел од определена целост. Разнообразните јазични елементи заемно се приспособуваат, добивајќи текстуално значење и создавајќи семантички контекст (во рамките на текстуалната поврзаност), не само на јазичното ниво, туку и во референцијалните односи на комуникативниот контекст со неговите историски, културни, религиски и индивидуални компоненти.

Оваа своевидна средба на различните јазици, слики на светот и менталитети во рамките на оригиналните и преведените текстови не е и, не може да биде, лесна, затоа што интеркултурната компетенција на приемачот го определува начинот на рецепција и сфаќање. Интеркултурниот дијалог на Полјаците и Македонците е едноставен само на прв поглед, бидејќи јазичното сродство не обезбедува и целосно меѓусебно разбирање. Освен тоа, присутни се и разлики кои што се во зависност од политичките и географските граници. Истражувачите во областа на македонистиката (на пример: Topolińska,

[3] Проблемот е во одразувањето на туѓото социјално искуство, непознато за поинакви културни средини. Од оваа гледна точка преводливоста не се определува само од јазикот, во повеќето случаи таа зависи од творечките постапки на преведувачот. Знаењето на условите во кои преводот ќе се восприема му дозволува на преведувачот да ги интерпретира смислите на оригиналниот текст и да ги избира таквите јазични средства кои ќе ги трансираат смислите во текстот на преводот (Dąmbska-Prokop, 2000: 196).

Vidoeski, 1984; MJ, 1998; Стефанија, 2001) обрнуваат посебно внимание на местоположбата на македонскиот јазик во словенскиот јазичен свет; неговите особености треба да се истражуваат не само во словенскиот контекст, туку во поширокиот, балкански контекст. Како што одбележуваат З. Тополињска и Б. Видоески, „во словенскиот јазичен свет, каде скалата на типолошките разлики не е многу голема, полскиот и македонскиот јазик се наоѓаат на двата пола во вид на максимално спротивставените системи. Таквата положба е мотивирана и геофизички, и историски“ (Topolińska, Vidoeski, 1984:31). Спецификата на социолингвистичката ситуација во Македонија: влијанието на бугарскиот, грчкиот, албанскиот, турскиот и романскиот јазик, доцната кодификација на литературниот јазик, доминантната позиција на српско-хрватскиот јазик во поранешната Југославија – доведува до фактот дека зголемувањето на сферите во примената на македонскиот јазик се одбележува само во 90-те години (MJ, 1998: 287). Горенаведените факти не означуваат дека во Полска отсуствува интерес кон македонскиот јазик и Македонија. За тоа сведочат истражувачка дејност во академските славистички центри (Краков, Варшава, Познањ). Рецепцијата на Македонија преку призмата на националниот идентитет е претставена во повеќето истражувања и трудови печатени во Полска (види, на пример: Zieliński, 2002; Mojsova Čepiševska, Miodyński, Zieliński, 2009; Wrocławski, Bogusławska, Wróblewska-Trochimiuk 2009; Kawka, Stawowy-Kawka 2008; 2011). Два труда (види: Mojsova Čepiševska, Miodyński, Zieliński, 2009; Wrocławski, Bogusławska, Wróblewska-Trochimiuk 2009) содржат списоци и библиографски податоци за истражувањата во областа, како и за преводите на уметничките дела.

Без сомнение, историските настани (периодот на турското владеење, непризнавањето на народот и јазикот), исто така и географската положба, станаа причина Македонија да не биде широко позната за Полјаците. Денешните полски весници не ѝ посветуваат големо внимание, а текстовите (како по правило, информации од Полската информациска агенција) се посветени на настаните поважни од гледна точка на меѓународната ситуација. Туристичките водичи и разговорниците, според мое мислење, исто така не одговараат на потребите на туристите. Малку е позната и македонската уметничка литература, која долго време се разгледуваше само во југословенски и пошироко – балкански – контекст, без да се зема предвид нејзината специфичност. Меѓутоа, уметничките дела се компонента од културната стварност, каде културата го предодредува начинот на јазичната употреба. Затоа посебно треба да истакнеме дека македонската литература станува сè попопуларна во Полска и да го одбележиме значењето на преведувањето на македонските текстови, како и создавањето воведи, анализи, коментари и белешки кон преводите (Bogusławska, 2009; Moroz-Grzelak, 2009). Работата на преведувачите, во повеќето случаи предопределува успех во рецепцијата на делото и идеите на неговиот автор.

Рецепцијата на македонската литература во Полска, како што одбележавме погоре, не може да биде лесна. М. Богуславска (Bogusławska, 2009: 51-52), истражувајќи ги македонско-полските литературни врски, го изведува заклучокот дека македонската литература го покажува светот на другата култура преку призмата на уметничките претстави, имагинации, метафори, симболи, привлекувајќи го читателот со својата егзотичност. Меѓутоа, во споредба со западноевропската литература таа има второстепен карактер. Причината, ве-

најатно, е во тоа дека македонската литература се концентрира врз локалната проблематика поврзана со историските настани и културните особини на регионот, што го отежнува нејзиното восприемање и разбирање.

Карактеристичен пример е „Тврдоглави“ од Славко Јаневски (Warszawa 1981, превод од Hanna Kalita, предговор K. Wrocławski, Slavko Janevski, *Zawzięci*), еден од првите преведени македонски романи на полски. Темата на овој жесток и строг историско-авантуристички роман, чие дејствие се одвива во македонската провинција, е потрага по воденичките камења. Хероите се борат со многуте замки на судбината, доживуваат внатрешни конфликти. Еден од проблемите е судирот меѓу водачите на групата, чие надминување, во името на заедницата, бара усилби, но и крв. Во делото, актуелните и универзални размислувања за човековата судбина се преплетуваат со светот на народните легенди, митовите, обичаите. Оптоварен со македонските реалии и симболика е и романот „Големата вода“ од Живко Чинго (Warszawa 1984, превод D. Ćirlić-Straszyńska, Živko Čingo, *Wielka woda*). Дејствието на романот се одвива во повоено време во домот за сираци, кој воспитувачите, траумирани од војната го, претворат во вистински затвор. Но, и во оној тажен и жесток свет децата не престануваат да тагуваат и да сонуваат за таквите вредности како добрината, слободата, убавината, љубовта на блискиот човек.

Современата (најновата, посебно ако се зема предвид времето на појавувањето на полскиот превод) книжевност продолжува да ја одразува комплицираната ситуација во Македонија. Во литературата се одразува беспокојството за нејзината иднина, напрегнатоста, стравот, и истовремено – поликултурноста и многунационалноста како и проблемот на идентитетот, пред сѐ во однос на актуелната реалност. Јасен пример се двата романа: „Времето на козите“ од Луан Старова (Warszawa 2005, превод Dorota Jovanka Ćirlić, Luan Starova, *Czasy kóz*) и „Разговор со Спиноза: роман-пајажина“ од Гоце Смилевски (Warszawa 2005, превод Hanna Karpińska, Goce Smilevski, *Rozmowa ze Spinozą. Powieść – pajęczyna*).

Романот „Времето на козите“ (од циклусот „Балканска сага“) содржи голем број елементи карактеристични токму за балканската културна средина. На прв поглед тој е лесен за читање, можеме да претпоставиме дека токму така го восприема неподготвениот читател, но на крајот и тој и таков реципиент ја разбира неговата метафоричност. Во романот Л. Старова го засегнува прашањето за албанските емигранти кои се преселуваат во Македонија, зборувајќи за феноменот на поликултурноста. Книгата е остра критика на тоталитарниот режим со иронично-гротескни слики. Симболот на козите, составен дел на балканскиот живот, нѐ воведува во просторот на балканските култура и вредности.

Сосема поинаков е романот од Гоце Смилевски „Разговор со Спиноза“: Дејствието во романот се одвива вон Балканот. Романот се одликува со оригинална композиција. Биографијата на филозофот Барух Спиноза е повод за создавање на нарација за универзалните проблеми сврзани со човековото постоење: постојно барање, страст, среќа, тага, јад и осаменост. Историскофантастичниот роман со елементи на филозофскиот дискурс е мошне популарен во Полска. Веројатно, тоа се должи на фактот дека за неговата интерпретација не треба знаење на македонските состојби.

Горенаведеното докажува дека во литературните дела преведени од македонски на полски се одразува поинаков културен простор (кој се разлику-

ва од оној на читателот) со изразен менталитет и национална самосвест на хероите. Сето тоа, при рецепција на преводот, (вторичниот текст од гледна точка на јазичната и културната промена) ја предизвикува и засилува категоријата на другост. Културната другост од една страна создава определени тешкотии во работата на преведувачот, но, од друга страна – ја збогатува неговата сопствена култура, каде се внесуваат елементи од другата култура. Преводот не може да се смета исклучиво за средба на јазиците, тоа е и судир на две култури, два (самосвести) менталитета, што на преведувачот му доделува улога на посредник и медијатор меѓу двете култури. Во процесот на македонско-полските контакти разликите и судирите не исчезнуваат, зашто прашањето не е во заемното разбирање, туку во запознавањето и во сфаќањето на разликите со цел *другиот (непознатиот)* (според стереотипите на познатата опозиција *свој-туѓ*), којшто побудува интерес, љубопитност, желба, да се запознае и да се разбере, *да стане свој.*

Националниот есенцијализам на македонскиот (како и на полскиот) (Miczka, 2006: 180) идентитет е важна појава во македонската најнова литература, меѓутоа, не е единствената. Последниот факт ни дозволува да ја разгледуваме македонската самосвест во рамките на поликултурноста.

Превод Наталија Бороникова

Литература

Bauman, Z. 2004. O tarapatach tożsamości w ciasnym świecie. In: Kalaga, W. (ed.) 2004…

Bogusławska, M. 2009. Macedonia i Polska we wzajemnych kontaktach literackich. In: Wrocławski, K., Bogusławska, M., Wróblewska-Trochimiuk, E. (ed.) 2009…

Dąmbska-Prokop, U. (ed.) 2000. *Mała encyklopedia przekładoznawstwa*, Częstochowa: EDUCATOR.

Драги, С. 2001. Македонскиот јазик последниве 10 години. In: Tokarz E. (ed.), *Słowiańszczyzna w kontekście przemian Europy końca XX wieku. Język – tradycja – kultura*, Katowice: „Śląsk".

Furdal, A. 2008. Tożsamość polska, tożsamość europejska. In: Warchala, J., Krzyżyk, D. (ed.). *Polska polityka językowa w Unii Europejskiej*, Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.

Gajda, S. 2002. Słowiański świat językowy. In: *Słowianie, Słowiańszczyzna – pojęcie i rzeczywistość dawniej i dziś*, Warszawa: Slawistyczny Ośrodek Wydawniczy.

Kalaga, W. (ed.) 2004. *Dylematy wielokulturowości*, Kraków: UNIVERSITAS.

Kawka, M., Stawowy-Kawka, I. (ed.) 2008. *Tożsamość narodowa w społeczeństwie multietnicznym Macedonii. Historia – Kultura – Literatura – Język – Media*, Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.

Kawka, M., Stawowy-Kawka, I. (ed.) 2011. *Macedoński dyskurs niepodległościowy*, Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.

Kunce, A. 2004. Zlokalizować tożsamość! In: Kalaga, W. (ed.) 2004…

MJ 1998: *Najnowsze dzieje języków słowiańskich* (ed. S. Gajda): *Македонски јазик*, Minova-Ǵurkova, L. (ed.), Opole: Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego.

Miczka, T. 2006. Dynamika tożsamości narodowych we współczesnym świecie. *Folia Phililogica Macedono-Polonica*, 6.

Moroz-Grzelak, L. 2009. O literaturze małego narodu, czyli polskie spotkania z literaturą macedońską. *Przegląd Humanistyczny*, 1.

Mojsova Čepiševska, V., Miodyński, L., Zieliński, B. (ed.) 2009. *Żeglarze pamięci. Antologia współczesnej literatury macedońskiej*, Poznań: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Adama Mickiewicza.

Oczkowa, B. 2010. Kilka uwag o współczesnych słowiańskich standardach językowych. In: *Zrozumieć Słowiańszczyznę. Prace poświęcone Profesor Marii Bobrownickiej*, Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.

Paepcke, F. 2009. Rozumienie tekstu a przekład. In: Bukowski, P., Haydel, M. (ed.), *Współczesne teorie przekładu. Antologia*, Kraków: Wydawnictwo Znak.

Topolińska, Z., Vidoeski, B. 1984. *Polski-macedoński. Gramatyka konfrontatywna (zarys problematyki)*. Zeszyt 1: *Wprowadzenie*, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk – Łódź: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk.

Wrocławski, K., Bogusławska, M., Wróblewska-Trochimiuk, E. (ed.) 2009. *Polska – Macedonia. Bibliografia. Komentarze. Studia*, Warszawa: Instytut Slawistyki Zachodniej i Południowej.

Zieliński, B. (ed.) 2002.*Wokół Macedonii: siła kultury – kultura siły*, Poznań: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Adama Mickiewicza.

COMMUNICATION ACROSS CULTURES: TRANSLATION AS AN ENCOUNTER OF DIFFERENT IDENTITIES

Alicja Pstyga

Summary

The interest in the national identity of Slavic people is related to the processes of social, political and ideological changes as well as to European integration and globalization. The question of the national identity of Slavic people concerns similarities and differences between them, influenced by the specific perception and categorization of reality. After the period of forced transnational integration and constructed linguistic and cultural national communities, the Slavic linguistic views of the world are diversified. Both for Macedonian and Polish people, language is one of the exponents of national identity. Macedonian literary texts translated into Polish enable readers to encounter different cultural phenomena, reflected in artistic visions and symbols. Their perception is quite difficult as it requires profound knowledge and intercultural competence. As examples, we will consider Polish translations of two important contemporary Macedonian novels, *Vremeto na kozite* (Polish title: *Czasy kóz* [The times of goats]) by Luan Starova and *Razgovor so Spinoza: roman-pajažina* by Goce Smilevski (Polish title: *Rozmowa ze Spinozą: Powieść pajęczyna* [A conversation with Spinoza: A Spider Web Novel]).